

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ УКРАЇНСЬКИХ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ: ДОСВІД ОПАНУВАННЯ ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ

Лях Тетяна Олегівна

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін
медичного факультету № 2 ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»

Кунду Моніка

студентка 3-го курсу медичного факультету № 2
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Навчити іноземних студентів мовленнєвій діяльності для забезпечення комунікативних потреб не лише в соціально-культурній сфері за умов адаптації в новому інакомовному середовищі, а й для формування мовної компетенції в навчально-професійній сфері є першочерговою метою викладача української мови. Ці завдання досягаються через комплексний підхід, який об'єднує комунікативні, освітні і виховні цілі, адже «процес мовної освіти іноземців реалізується в єдності трьох напрямів: комунікативного (мета – комунікативна компетенція), загальнонаукового (мета – загальнонаукова/ професійна компетенція), адаптаційного (мета – акультурація до реалій і завдань життєдіяльності в іншомовному середовищі)» [1, с. 13-14]. Вказані напрями є основою сучасних методів викладання української мови іноземним студентам.

Для збагачення словникового запасу, що відноситься як до соціокультурної, так і професійної сфери, важливе значення відіграє вивчення морфемної будови слова. Це питання досліджували Т. Біленька, М. Вашуленко, Т. Горбунцова В. Горпинич, С. Дорошенко, П. Тофанчук, К. Ушинський та ін.

Ознайомлення іноземних студентів медичних спеціальностей із морфемною будовою українських медичних термінів розвиває навиків запам'ятовування нових слів, розуміння лексичного значення слова, комунікативні навиків. Пізнаючи механізм термінотворення, іноземні студенти також підвищують мовну культуру. Вивчення термінів та їх значення також пов'язано з опануванням медицини, самостійним розширенням горизонту отриманих знань через читання фахової літератури тощо.

Актуальність вивчення будови слова і словотвору в контексті опанування іноземними студентами-медиками навиків фахового мовлення спонукає більш детально опрацювати та впроваджувати на заняттях української мови комунікативний метод, застосовувати фахову лексику та відповідні форми контролю знань студентів, що є метою пропонованого дослідження.

Мета дослідження – з'ясувати особливості словотвору українських медичних термінів у контексті їх вивчення на заняттях української мови як

іноземної, зокрема в контексті опанування іноземними студентами-медиками навиків фахового мовлення.

Медичні терміни насамперед фіксують тлумачні словники медичної термінології. Ілюстративний матеріал, представлений медичними термінами, було відібрано із словника: Литвиненко Н.П., Місник Н. В. *Тлумачний словник медичних термінів*. Київ – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2010.

Термін – «слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо; слово або вислів, що вживається в тому чи іншому середовищі, на певній території, людьми певного фаху» [2, с. 87]. Термін є відображенням певного фахового поняття і має певну когнітивну функцію. Сучасна медична термінологія – явище досить неоднорідне за своїм складом і функціональністю. З одного боку, медичні терміни слугують для обміну інформації у професійній сфері, а з іншого – ядро цих слів відображає особливості національної мовної картини світу. Як відомо, медична термінологія є одним із найдавніших лексичних шарів української мови, тому відображає основні способи словотворення.

За своєю структурою медичні терміни поділяють на прості (плече, лікоть, передпліччя, кисть, таз, сідниці, стегна, коліна, гомілки, стопи, насичення), складні (крововилив, крилоподібний, мікроскопія, внутрішньочеревний) та складені або словосполучення (верхні кінцівки, нижні кінцівки) [3, с. 15].

Терміни зазвичай утворюються кількома способами: I. Морфологічні способи творення; II. Синтаксичний спосіб: утворення стійких терміносполучень (на основі словосполучення), які являють собою дво- та багатокомпонентні терміни. III. Семантичні способи: 1) метафора та метонімія; 2) епонімія. IV. Морфолого-синтаксичний спосіб: субстантивація, адвербіалізація тощо. В якості продуктивного способу термінотворення та поповнення термінологічної системи виокремлюють також запозичення термінів з інших мов [4, с. 24].

Найбільш продуктивний спосіб утворення медичних термінів – морфологічний, що включає: 1) афіксальні способи (афіксація); 2) безафіксальні способи; 3) осново- та словоскладання; 4) аббревіація.

При вивченні морфемної будови слова, зокрема й творення медичних термінів, студенти насамперед повинні розуміти поняття «словотвір» (1. Розділ науки про мову, що вивчає творення нових слів на основі наявних у словниковому складі, які мотивують похідні утворення; вчення про будову похідних слів, про засоби і способи їх творення; 2. Процес (або результат) творення нових слів на основі однокореневих слів або словосполучень за певними моделями і закономірностями, які існують у мові [5, с. 273, 274]) і «морфема» (найменша неподільна значуща одиниця мови, яка виступає як носій певного лексичного чи граматичного значення слова і регулярно відтворюється відповідно до моделей цієї мови [5, с. 137]).

Мовознавець М. Кочерган відзначає «міжрівневі зв'язки» словотвору, його «проміжний рівень»: «Словотвірний рівень міститься між морфологічним і лексико-семантичним основними рівнями. Суть міжрівневих зв'язків тут полягає

в тому, що основна одиниця морфологічного рівня – морфема – використовується для творення одиниць лексико-семантичного рівня – слів (лексем)».

Крім цього, вчений звертає увагу на зв'язок між словотвором і синтаксисом, коли «утворення складних слів, як правило, зводиться до згортання словосполучення в єдине слово (*косий кут* → *косокутник* «предмет, що має косі кути», *другий курс* → *другокурсник* «студент, який навчається на другому курсі»)» [6, с. 283]. Зв'язок словотвору з різними рівнями мови дає можливість використовувати його при вивченні частин мови, синтаксису, а також для кращого запам'ятовування студентами медичної термінології.

Важливо, щоб студенти розуміли основні поняття словотвору: непохідне й похідне слово; твірне слово, твірна основа; словотворчий засіб; словотвірний ланцюжок; словотвірне гніздо; словотвірне значення; словотвірна мотивація, а також основні способи словотворення (афіксальний, безафіксний, основоскладання) [7].

Для кращого запам'ятовування студентами нової термінології слід розглянути, як утворюється словотвірний ланцюжок. Він об'єднує ряд споріднених слів, що перебувають у відношенні послідовної похідності (наприклад: *персона* – *персонал* – *персональний* – *персональність*). На основі одного твірного слова виникає кілька словотвірних ланцюжків, які утворюють словотвірне гніздо – сукупність слів із одним і тим самим коренем, упорядкованих відповідно до відношення словотвірної мотивації [6, с. 286].

Слова, об'єднані у словотвірне гніздо, мають змістову і матеріальну спільність. Ілюстрацією цього можуть бути вправи, що передбачають роботу зі словником і сприяють збагаченню словника фахової лексики студентів-медиків: *Утворіть усі можливі прикметники від поданих іменників. Розрізняючи значення слів, побудуйте словосполучення.*

Кров, біль, вегетація, вибір, виконання, вітаміни, голова, дефект, екстракт, жир, книжка, колір, людина, піт, система, смак, такт, трава, число.

Зразок:

Вода – 1) водний розчин обмін спорт, водна артерія (який стосується води, а також використання з певною метою);

2) водяний знак простір, пухир, водяна піна сила, водяна тварина, водяний двигун, водяне опалення, водяне зрошення (який пов'язаний з водою: який складається з води; який живе або росте у воді чи на її поверхні; який діє за допомогою води);

3) водявий, водянистий – водявий виноград, водяві очі, водянисті плями, водянисті літери (який містить у собі багато води; безбарвний).

Засвоєння студентами понять про корінь, префікс і суфікс, оволодіння способами визначення кожної з морфем сприятиме більш чіткому розумінню способів утворення частин мови. Скажімо, при вивченні прикметника можна акцентувати увагу студентів на способах творення цієї частини мови: префіксальному (*колінний* – *підколінний*), суфіксальному (*медицина* – *медичний*), префіксально-суфіксальному (*шлунок* – *підшлункова залоза*), складання слів та

основ (*життя, здатність – життєздатний*), злиття сполучень слів (*мало відомий – маловідомий*) тощо.

Прикладом завдання, спрямованого на розуміння будови слова та покращенню комунікативних навиків, може бути така вправа:

Знайдіть спільнокореневі слова. Чим зумовлена смислова варіантність? Утворіть речення з поданими словосполученнями.

Обхід хворих; правильний підхід до хворого; вхід до поліклініки; вихід із операційної; підземний перехід. Огляд хворого; перегляд наукового фільму. Опитування хворого; запитання до хворого; відповідь на запит установи. Запис історії хвороби; виписка з історії хвороби; підпис лікаря на рецепті; напис на таблиці [10, с. 79].

У методиці викладання української мови як іноземної у процесі вивчення медичної термінології слід розрізняти моделі словотворення клінічних термінів. В. Малахова та О. Самойленко зауважують, що в україністиці на позначення таких словотвірних елементів використовують поняття «афіксоїд», які залежно від позиції у слові поділяються на «префіксоїди» та «суфіксоїди» [8, с. 113]. Чимало українських медичних термінів утворено афіксальним способом за допомогою грецьких та латинських афіксів.

Актуальним у вивченні дериваційних особливостей українських медичних термінів є суфіксальний спосіб творення, адже греко-латинські суфікси та відповідні суфіксоїди в українській мові є досить систематизованими та концептуальними, вносять конкретизацію по відношенню до значення, яке транслює корінь, і можуть змінювати граматичну категорію терміна [4, с. 24]. Суфіксація є поширеним явищем, однак кількість суфіксів, використовуваних у цьому процесі, порівняно невелика [9, с. 123].

Для прикладу розглянемо найбільш актуальні суфікси, які мають досить високу частотність у творенні українських медичних термінів. Одним із таких є суфіксоїд *-itis = -um, -im*, що вказує на хворобу запального характеру. Як правило, цей суфіксоїд додається до терміноелемента, що означає частину тіла, тканину чи орган, і таким чином утворюється термін, що має значення «патологічний стан» або «симптом»: *гастрит* (запалення шлунка), *синусит* (запалення придаткових пазух носа), *дерматит* (запалення шлунка), *стоматит* (запалення ротової порожнини) тощо.

Можна також вказати приклади інших словотвірних моделей, в яких використовуються інші суфікси на позначення захворювання чи відхилення від норми: *гастроптоз* (гастро- з гр. «gaster», «gastr-» – шлунок + птоз – із гр. - «ptosis» – опущення – опущення шлунка), *кардіомегалія* (кардіо з гр. «cardio» + мегалія з гр. «megas», «megalo-», «-megalia» - великий, збільшений – значне збільшення розмірів і маси серця), *кардіоміопатія* (кардіо з гр. «cardio» + міо з гр. «mys», «my-» – м'яз + патія з гр. «ratos» – хвороба – патологічні зміни серцевого м'яза). Суфікс *-ом(а)* вживається при творенні термінів, що позначають пухлинні утворення: *аутосома, бластома, глаукома, лейкома, саркома, туберкулома* тощо.

Часто вживається іншомовний суфікс на позначення результату процесу в медицині *-ація (-ізація)*: *госпіталізація* (госпіталь + ація), *операція* (оперувати + ація). На позначення процесів до дієслівних основ також додається суфікс *-ння*: запалити – запалення, знекровити – знекровлення.

Суфіксоїд *-томія (-ектомія)* передає значення *видалення*, наприклад: *тонзилотомія* – видалення мигдалин, *апендектомія* – видалення апендиксу, *артеріектомія* – видалення артерії; компонент *-метрія* означає *вимірювання чогось (термометрія)* тощо.

Досить продуктивним при творенні медичних термінів є суфікси на позначення суб'єктивної оцінки *-ок, -к(а)*, ускладнені формантами *-ов, -оч, -еч, -ик, -ян*, та суфікс *-ець*. За їх допомогою від іменних основ утворені терміни на позначення органів: *клубочок, мозочок, шлуночок, мішечок, канатик, вузлик, кришталік, мізинець, зубець, гребінець; голівка, голівка/головка, сітківка* тощо.

Терміни-прикметники творяться здебільшого за допомогою суфіксів *-н-, -ов-*: *інфекція – інфекційний, кістка – кістковий*.

Суфікс *-ість* додається до прикметникових основ на позначення властивостей: *кволий – кволість, нервовий – нервовість*.

Для позначення різних речовин, лікарських препаратів, хімічних сполук у медичній термінології широко представлена словотвірна модель із суфіксами *-ин/-ін/-ін*: *аспірін, інсулін, нуклеїн, кокаїн, протеїн, туберкулін* тощо. Ці суфікси приєднуються, як правило, до основ іншомовного походження.

Словотвірний тип з суфіксом *-лог-* представлений у медичній термінології численною групою термінів-назв осіб за фаховими ознаками: *офтальмолог, невролог, психолог, кардіолог, отоларинголог, онколог, гінеколог* тощо. Усі терміни цієї групи співвідносяться з іменниками на *-логі(я)*, що становлять назви наукових дисциплін, їхніх розділів та частин: *патологія, офтальмологія, неврологія, психологія, кардіологія, гінекологія* тощо.

Розуміння студентами особливостей українського словотвору допомагає краще зрозуміти значення слів, котрі використовуються як у нейтральних текстах, так і у професійній сфері. Крім цього, словотвір поєднує граматичне та лексичне значення слова. Вивчення дериваційних особливостей українських медичних термінів дає змогу краще зрозуміти їхню специфіку. Відтак, студенти зможуть не лише легше запам'ятовувати терміни, а й навіть утворювати нові мотивуючі слова.

У процесі вивчення професійної лексики варто звернути увагу студентів на складноскорочені слова (аббревіатури). Використання вузькоспеціалізованих аббревіатур, на відміну від широко вживаних та загальновідомих, у медичній термінології відіграє важливу роль, також можна порівняти українські й англійські терміни: ШКТ (шлунково-кишковий тракт) – GIS (gastrointestinal tract); ЗАК (загальний аналіз крові) – CBC (complete blood count); ГРЗ (гостре респіраторне захворювання) – ARD (acute respiratory disease); ЛОР (ларинго-оторино) – ENT (ear, nose, throat); СНІД (синдром набутого імунного дефіциту) – AIDS (Acquired immune deficiency syndrome); КАТ (КТ) (комп'ютерна аксіальна

томографія) – CAT (computer axial tomography); БОТ (внутрішньо очний тиск) – ІОР (intraocular pressure); Е (еритроцит) – RBC (red blood cell) тощо.

Ще одним досить поширеним способом творення слів у мові лікаря є морфолого-синтаксичний спосіб, при якому нове слово утворюється внаслідок переходу з однієї частини мови в іншу: *операційна*, *хворий* – (перехід прикметника в іменник), *завідуючий* (перехід дієприкметника в іменник).

Отже, знання і вміння використовувати медичну термінологію на практиці є важливою частиною навчання іноземних студентів-медиків. Вивчення словотвору медичної термінології сприяє ефективній презентації її семантики. Ознайомлення іноземних студентів із морфемною будовою терміна покращує розуміння лексичного значення слова, розвиває комунікативні навички. Тому дуже важливо, щоб студенти засвоїли словотвірні шляхи формування медичних термінів. У процесі вивчення медичних термінів у контексті українського словотвору іноземні студенти не лише розуміють і запам'ятовують нову лексику, а й осмислюють медичну термінологію як систему.

Вивчення словотворчих моделей дає можливість іноземному студенту збагачувати словниковий запас, сприяє розумінню лексико-граматичних зв'язків у мові та активному оволодінню мовою спеціальності, формуванню термінологічної компетенції.

Список літератури:

1. Ушакова Н., Тростинська О. Вивчення української мови студентами-іноземцями: концептуальні засади. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014, вип. 9, с. 12-21.
2. Словник української мови: в 11 томах. Т. 10, 1979.
3. Основи медичної термінології: посібник з української мови для студентів-іноземців / укл. Г.П. Краєвська, Ю.В. Кукуруза, О.М. Дудник. Вінниця, 2013. 32 с.
4. Дев'ятко Ю.С. Дери́ваційна характеристика медичних термінів (на матеріалі стоматологічних текстів). *Вісник Одеського національного університету. Філологія*. 2019. Т. 24, № 1(19). С. 21-28.
5. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
7. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К., 1999. 207 с.
8. Малахова В. В., Самойленко О.В. Афіксоїдальні утворення у медичній термінології сучасної української мови. *Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах»*. 2019. С. 112 - 114.
9. Копіца Є.П. Термінотворення в українській терміносистемі. *Наука і освіта*. 2005. № 3-4. С.125-129.
10. Золотухін Г.О., Литвиненко Н.П., Місник Н.В. Фахова мова медика: підручник. К., Здоров'я, 2001. 392 с.